

Слюсарчук Л.І., к.е.н., професор,
Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі,
Слюсарчук Я.Д., магістр,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

СУЧАСНА СТРУКТУРА ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Досліджено становлення грошової системи в історичному аспекті її розвитку. Розкрито сутність грошової системи України, її елементи і організацію взаємозв'язків. Розглянуто вплив елементів грошової системи на сучасні економічні процеси і на регулювання економікою України.

Исследовано формирование денежной системы в историческом аспекте ее развития. Раскрыто сущность денежной системы Украины, её элементы и организацию взаимосвязей. Рассмотрено влияние элементов денежной системы на современные экономические процессы и на регулирование экономикой Украины.

Formation of a monetary system in historical aspect of its development is investigated. It is opened essence of a monetary system of Ukraine, her elements and the organization of interrelations. Influence of elements of a monetary system on modern economic processes and on regulation by economy of Ukraine is considered.

Постановка проблеми. На сучасному етапі грошова система України регулюється фінансово-бюджетними методами, що полягають у встановленні жорстких норм оподаткування і нормативних державних витрат. Як показала практика, таке регулювання не допомагає стабілізувати економіку. Тому існує проблема розробки теоретичних аспектів функціонування грошової системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам функціонування грошової системи приділяється багато уваги такими сучасними вітчизняними економістами, як М. М. Александрова [1], С.О. Маслова [1], А. М. Мороз [3], М. Ф. Пуховкіна [3], М. І. Савлук [3], Щетинін А. І. [12] та інші.

Мета статті. Розкриття проблем сучасних теорій грошової системи України та організації її зв'язків.

Виклад основного матеріалу. В становленні й розвитку грошових систем знаходять своє відображення певні об'єктивні закони й тенденції, що мають спільні риси в різних країнах. Однак, у кожній країні існують свої особливості формування і функціонування грошової системи. Гнучка грошова система створюється державними і комерційними організаціями і закріплюється відповідними законами. На думку Щетиніна А. І., **грошова система** – це конкретна форма організації грошового обігу, визначена відповідним законодавством країни [12, с. 144]. Вчені Тернопільського державного економічного університету вважають, що «**Грошова система** – це встановлена державою форма організації грошового обороту в країні» [2, с. 114]. Вчені Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана **грошову систему** визначають як форму організації грошового обороту в країні, установлену загальнодержавними законами [3, с. 150]. Александрова М.М. і Маслова С.О. вважають, що **грошова система** – це законодавчо встановлена форма організації грошового обороту в країні. [1, с. 61].

З цих тверджень видно, що всі вчені визначають грошову систему як форму організації грошового обігу. Отже, удосконалюючи поняття грошової системи робимо висновок: **грошова система** – це економічні відносини, які обслуговують функціонування сфери виробництва й обігу. Їх організація регулюється відповідним чинним законодавством окремої країни.

Грошові системи підлягають класифікації залежно від тієї форми грошей, яку вони мають у даному суспільстві [4, с. 256]. Якщо гроші функціонують у вигляді металевих монет, то ця грошова система називається металевою. Металева грошова система – це така система, основу якої складають повноцінні металеві гроші, тобто ті, які мають свою вартість і вагу [6, с. 546]. З розвитком економічних відносин у такій системі згодом з'являються паперові гроші, які можна поміняти на золото і срібло, але визначальним елементом залишались благородні метали. Коли ж повноцінні гроші виходять з обігу і повністю замінюються паперовими, тоді починає діяти паперова грошова система. Металеву грошову систему обслуговує економічна наукова теорія «металістична теорія грошей». Ця теорія виникла на межі XVI–XVII ст. Суть цієї теорії полягає в тому, що гроші – це благородні метали: золото і срібло. основоположниками цієї теорії були меркантилісти (Томас Мен, К. Кніс, В. Лексіс та ін.). Паперову

грошову систему обслуговує економічна «номіналістична» наукова теорія [6, с. 548]. Суть цієї теорії полягає в передбаченні, що гроші не мають товарної природи, а являють собою умовний знак, вартість якого визначається найменуванням і встановлюється державою. Набула розвитку у XVIII ст. Засновниками цієї теорії були Берклі [12], Джеймс Стюард [12], Г. Кнапп [12]. Подальшого розвитку набула в працях Дж. Кейнс [11] М. Фрідмен [11], П. Самуельсон [11]. Автори підручника вважають, що за допомогою грошово-кредитної політики здійснюється регулювання економіки [11, с. 145].

Металева грошова система включає повноцінні гроші. **Повноцінні гроші** – це гроші, що мають свою вартість, і саме цю вартість покладено в основу виконання ними ролі загально-го еквівалента [12, с. 145]. Це місце зайняли благородні метали – золото й срібло, а з переходом країн до монOMETALІЗМУ повноцінними грошима стало золото.

В ринкових умовах, коли товарне виробництво набуває загального характеру, повноцінні гроші поступово втрачають своє значення у грошовому обігу і в XX сторіччі практично виходять з обігу. Відбувається важлива трансформація грошових систем, головною ознакою якої стає їх перетворення в паперово-грошові системи.

Центральний елемент цього типу грошової системи – паперові гроші. **Паперові гроші** – це номінальні знаки вартості, що замінюють в обігу повноцінні гроші і випускаються державою для покриття своїх витрат [12, с. 153].

У метаморфозі Т—Г—Т гроші є засобом обігу. Саме з цією функцією грошей і пов'язана поява паперових грошей. Об'єктивно вона полягає, з одного боку, у цільовій функції грошей, покликаних забезпечити обмін різних споживних вартостей, а з іншого – пов'язана з фактом обміну. Це останнє дуже чітко підкреслює К. Маркс. Пояснюючи природу паперових грошей і аналізуючи метаморфозу Т—Г—Т, він пише, що тут «функціональне буття грошей поглинає їх матеріальне буття» [5, с. 140].

На сьогодні набуває розвитку форма грошей, що зберігаються на поточних рахунках в банку. Деякі теоретики їх називають «електронними грошима» [12, с. 322]. На нашу думку, це гроші, що мають особливості обігу, використовуються в тій сфері економіки, де широко застосовується електронна форма зв'язків грошової системи, тому класифікувати їх в окрему форму немає сенсу. Грошова система від форми обігу грошей не змінює своєї суті. Тобто, на організацію зв'язків форма цих зв'язків не впливає.

Грошова система України складається з таких елементів: паперові гроші, золото-валютний резервний запас, еквіваленти грошей, кредитування, податкова і цінова політика. Кожен з цих елементів має свій вплив на функціонування економіки України. Від кількості паперових грошей, певною мірою, залежать ціни на товари. Тому кількість грошей, що перебувають в обігу, підлягають регулюванню. Таке регулювання здійснюється Національним банком України шляхом випуску грошей на грошовий ринок. Функція золото-валютного резервного запасу полягає в підтриманні пропорцій на товарному, кредитному і валютному ринках України. Еквіваленти грошей – цінні папери, що можуть в будь-який момент перетворитися на гроші (дорожні чеки, поштові марки, тощо). Вони відіграють стабілізаційну функцію в частині нагромадження грошей. Так, в кризовий період економіки, держави з ринковою економікою випускають облігації внутрішньої позики. Такими методами користувалися в післявоєнний період за часів планової економіки. Таким чином залучалися вільні кошти населення для підняття економіки країни. Різниця полягала лише в організаційних зв'язках, а саме: за часів планової економіки держава зобов'язувала населення викуповувати облігації, а на сучасному етапі здійснюється розміщення облігацій на фінансовій зацікавленості. Однак, порушуючи фінансові угоди, Україна, як держава, не може вчасно виконувати свої зобов'язання. Це привело до того, що останній випуск державних облігацій, за 2011 рік, не був викуплений. Тобто, частка елементів грошової системи України змінилася, а це означає, що перед державою постає проблема залучення додаткових іноземних коштів у вигляді кредитів. Такі кошти надає Міжнародний банк реконструкції та розвитку і Європейський центральний банк (головний банк Єврозони). Надання зовнішніх кредитів спонукає до зміни інших зв'язків грошової системи. Це зміни в податковій і ціновій політиці України.

Для подолання нестабільності економіки в Україні уряд проводить відповідну стабілізаційну політику, під якою розуміють заходи держави, спрямовані на зміну обсягу національного виробництва, доходів, рівня зайнятості, інфляції та інших параметрів національної економіки за допомогою різних макроекономічних інструментів, таких як податки, державні видатки, кількість грошей в обігу, квоти та інше. Вплив грошової системи на стабілізацію економіки можна розглянути через призму кредитно-грошового регулювання, податкової і цінової політики.

У країнах з розвинутою ринковою економікою основним економічним методом регулювання ринку виступає кредитно-грошове регулювання. Інструментом державного грошово-кредитного регулювання є Національний банк України, який покликаний виконувати функції загальнодержавної резервної системи. Головне завдання Національного банку України – створення стабільного, не інфляційного, розвитку економіки держави.

Основними методами кредитно-грошового регулювання є: 1) регулювання розмірів банківських резервів; 2) маніпулювання обліковими ставками; 3) операції на відкритому ринку (купівля-продаж центральним банком деяких видів цінних паперів).

Для підтримання розмірів валютних банківських резервів в 2008 році НБУ не стримувало різкий ріст курсів іноземної валюти, що привело до зниження попиту на валюту і девальвацію гривні. Комерційні банки України за таких умов недоотримали погашення кредитних позик в іноземній валюті, що привело до кризи в банківській системі України і краху 10 комерційних банків. А на кредити, видані в національній валюті, було підвищено кредитну ставку, що зробило в декілька разів дорожчим кредит. Наслідком таких дій стало непогашення кредитів, порушення умов депозитних договорів і недовіри населення до банківської системи. НБУ усунувся від своїх регулюючих функцій, що вплинуло на подальший розвиток кризових явищ. З метою стабілізації економіки уряд України прийняв ряд заходів: для покращення платоспроможності надав фінансову допомогу деяким банкам, таким як ПАТ «Надра банк», ПАТ «Фінанси і кредит», ПАТ «Промінвестбанк» та ін. Деякі банки націоналізував (такі як ПАТ «Родовід» та інші). Ряд банків було оголошено банкрутами: ПАТ «Укрпромбанк», ПАТ «Трансбанк». На сьогодні, ні НБУ, ні уряд не здійснює якихось кардинальних змін в організації зв'язків грошової системи України, а лише обходиться такими не ефективними обмеженнями, як копіювання особистих даних фізичних осіб при обміні валюти, що привело до скорочення валютного обігу в Україні. Наступним кроком була відміна такого регулювання в частині обміну валютних коштів на національну валюту і скорочення обмінних пунктів.

Ринковий механізм в Україні набуває подальшого розвитку, але грошово-кредитні відносини в ньому не набули потрібного рівня, а економіка регулюється переважно за допомогою фінансово-бюджетних методів, що реалізуються за допомогою бюджетно-податкової політики.

Фіскальна або бюджетно-податкова політика – це заходи уряду, спрямовані на зниження безробіття чи інфляції та досягнення природного обсягу виробництва через зміну державних видатків, рівня оподаткування або через одночасне поєднання обох цих заходів. Податки й державні видатки – це основні знаряддя фіскальної політики. Якщо в економічній системі спостерігається активізація попиту і розвиток інфляції, то уряд підвищує податки на доходи підприємців, населення і водночас обмежує державні витрати. Навпаки, якщо в економічній системі з'являються ознаки депресії, тоді ставки податків знижуються, бюджетні витрати зростають. Держава, використовуючи бюджет, здійснює фінансову участь і фінансову допомогу у розвитку окремих галузей і сфер діяльності через дотації, субсидії, субвенції. Так, на сьогодні, держава виділяє субсидії таким галузям, як паливно-енергетична, вугільна, авіаційна, транспортного і комунального господарства.

Перехід до ринкової економіки пов'язаний із запровадженням цілісної податкової системи, яка у світовій практиці державного регулювання економікою знаходиться в одному ряду з бюджетним фінансуванням пріоритетних напрямів і діє через процентну політику та грошовий обіг. Позиція невтручання держави в економіку привела Україну до найжорстокішої кризи: розвалу промисловості, різкого і тривалого спаду промислового виробництва, зниженню обсягів випуску сільськогосподарської продукції, росту внутрішнього і зовнішнього боргу, інфляції, нестабільності національної валюти, кризи неплатежів, невиконання заробітної плати і пенсій, корупції у всіх ешелонах влади, значного тіньового обороту капіталу, росту злочинності і безробіття.

Сутність фінансово-бюджетних методів регулювання полягає у встановленні жорстких норм оподаткування і державних витрат з таким розрахунком, щоб вони гасили коливання економічного циклу, обмежували інфляцію або пом'якшували дефляцію. До фінансово-бюджетних методів відносять: 1) маніпулювання ставками податків; 2) державними витратами. Тому Податковий кодекс України вже змінювався декілька разів, не дивлячись на те, що він набрав чинності лише з 01 квітня 2011 р. [7]. Тобто, за 1,5 роки було здійснено достатньо змін, направлених на підвищення податкового тиску на бізнес. Це проявилось в такому секторі, як співпраця з приватними підприємцями. Товари і послуги надані приватними підприємцями не можна відносити в податковому обліку до собівартості продукції підприємств. З метою стимулювання вітчизняного виробника відмінено включення у валові витрати вартість товарів, отриманих від нерезидентів, що розміщені в офшорних зонах. Одночасно, такий крок робить не вигідним вивіз капіталу в офшорні зони. Таким чином, державне регулювання має одночасно негативні і позитивні моменти розвитку економіки України, в т. ч. грошово-кредитної системи.

Скорочення державних витрат призвело до погіршення соціальної стабільності в Україні. Це проявилось на рівні пенсійних виплат. Працівниками пенсійного фонду України масово, в порушення існуючого чинного законодавства, були нараховано занижені пенсії пенсіонерам таких категорій, як діти війни, інваліди-чорнобильці, інваліди дитинства. Багато цих пенсіонерів звернулися до суду і відсудили суттєві суми у Пенсійного фонду. Поряд з цим, коштів у Пенсійному фонді для погашення цих боргів немає. Уряд пообіцяв підняти пенсії інвалідам-чорнобильцям до певного рівня, хоча до компетенції уряду зміна розміру пенсії не належить.

Таким чином, регулювання розміру соціальних виплат в «ручному» режимі призведе до погіршення економічного становища України. Грошова система, як будь-який механізм, функціонує незалежно від впливу чиновників, тому що в економіці існують об'єктивні економічні процеси і закони.

Державні видатки на утримання державного апарату за 2011 рік зросли майже на 50% [13]. Було збільшено фінансування адміністрації президента України, силових структур: прокуратури, міліції тощо. Диспропорції в державних видатках можуть погіршити економічну структуру України.

Грошова система України впливає на реалізацію цінової політики, що здійснюється через політику доходів. *Політика доходів* – це контроль цін і заробітної плати. Політика доходів здійснюється за такими напрямками: а) прямий контроль зарплати й цін («заморожування» рівня заробітної плати і підвищення цін на послуги, що регулюються державою, такі як громадський транспорт, комунальні послуги, ціни на хліб тощо); б) добровільні орієнтири для підвищення цін та заробітної плати (уряд просить фірми та трудові спілки у своїх вимогах і діях щодо підвищення цін і зарплати не виходити за рекомендовані ним межі). Цей метод спрацює за умов високої економічної культури населення. Державна політика цінового регулювання, безперечно, справляє певний тиск на виробників і продавців продукції. За таких умов вони змушені дотримуватися встановлених цін і, відповідно, зазнавати навіть суттєвих втрат. Для компенсації збитків держава часто супроводжує обмеження цін наданням підприємствам фінансової допомоги, не допускаючи їхнього банкрутства на регульованих ринках. Це втручання здійснюється за допомогою різноманітних методів державного регулювання цін, які можна об'єднати у 2 групи: прямі і непрямі. До прямих методів належать: встановлення фіксованих цін на найважливіші товари та послуги, застосування граничних цін або граничних коефіцієнтів їх підвищення, декларування зміни цін, заморожування цін на певний строк, введення граничних рівнів посередницько-збутових націнок та торговельних надбавок, дотування виробників деяких товарів, укладання договорів про ціни між підприємствами і державою. Непряме регулювання переважає на етапі зрілого ринку та за нормальних умов розвитку економіки, коли регулюючий потенціал ринкового механізму реалізується на повну силу. За допомогою цих методів держава регулює поведінку суб'єктів, які беруть участь у процесі ціноутворення, але не диктує порядок чи способи визначення цін та їх рівень. Для вирішення цієї проблеми застосовується політика низьких цін на товари першої необхідності, яка реалізується в Україні через дотації і повне звільнення деяких галузей від податків.

Процес вільного ціноутворення в неконкурентному середовищі є головною причиною нестримного зростання цін і появи галопуючої інфляції. Єдиним виходом з такої ситуації є запровадження державного регулювання цін і тарифів передусім підприємств-монополістів, до складу яких входять як природні монополії, так і підприємства, що займають монополіне становище на ринку. Безпосередньо в Україні державне регулювання цін на продукцію монополістів здійснюється Міністерством економіки, а на регіональних ринках – місцевими органами влади. Ці установи разом з Антимонопольним комітетом визначають перелік регульованої продукції, до якої на загальнодержавному рівні входять найважливіші види товарів народного господарського значення.

Організація зв'язків грошової системи також впливає на стабілізацію економіки. В Україні організація грошової системи поділяється за такими напрямками: організація емісії грошей і їх еквівалентів, встановлення масштабу цін, встановлення і підтримка курсу національної валюти, організація готівкового і безготівкового грошового обігу.

Організація емісії грошей здійснюється відповідно до чинного законодавства. Емісія гривні не здійснюється хаотично, а проводиться в плановому порядку на основі рішення уряду. Емісія – це один з інструментів антиінфляційної політики уряду і повинна здійснюватися при зростанні обсягів виробництва. В кризових умовах в Україні виплата заробітної плати здійснюється через збільшення емісії грошової маси, що впливає на погіршення економіки України.

Такий елемент сучасних грошових систем, як встановлення й підтримка курсу національної валюти, є досить цікавим. Валюта країн з розвинутою ринковою економікою знаходиться у вільному плаванні стосовно до валют інших країн. Курс такої валюти змінюється, головним чином, під впливом ринкового попиту і пропозиції даної валюти. Деякі країни «прив'язують» курс своєї валюти до валюти інших, як правило, провідних держав (США, Великобританії та ін.) або до колективних валют, наприклад до євро.

В Україні на курс національної валюти впливає ряд чинників: розмір валового внутрішнього продукту, купівельна спроможність населення, політична ситуація. Валовий внутрішній продукт України становив у 2011 році – 1314000 тис. грн. [13], 2010 р. – 1085935 тис. грн., у 2009 р. – 914720 тис. грн., 2008 р. – 948056 тис. грн., у 2007 р. – 720731 тис. грн. [14]. За офіційними даними, індекс споживчих цін у 2008 р. збільшився на 22,3%, а у 2010 р. на 9,02% [13]. Така офіційна інформація носить суперечливий характер. У 2010 р. було підвищено ціну на енергоносії для населення на 30%, вантажоперевезення на 15%. Отже, в перерахунку на індекс цін ВВП за 2008 р. становив 736639 тис. грн. Якщо перерахувати цей ВВП на індекс цін, що був в 2009 р., а це 12,3%, то ВВП за 2009 р. буде становити 646032 тис.

грн., а по відношенню до індексу цін в 2010 р. ВВП становить 987983,7 тис. грн. Таким чином, ВВП за 3 роки змінювався скачкоподібно, в порівнянні з 2008 р. ВВП збільшився на 13,4%. За таких умов курс гривні знизився і вона девальвувала.

Організація готівкового і безготівкового грошового обігу здійснюється через низку законодавчих актів. Такі положення, як «Положення про організацію готівкового обігу і ведення емісійно-касових операцій у банківській системі в особливий період», затверджене Постановою НБУ № 46 від 12.02.2004 р. [8], і «Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні», затверджене Постановою НБУ № 637 від 15.12.2004 р. [9], регулюють основні правила емісії і обігу готівкових коштів в Україні. Положення № 46 регулює порядок емісії грошей в Україні, в ньому чітко поділено функції НБУ і комерційних банків, визначено умови емісії грошей. Інструкцією про безготівковий обіг регулюється порядок руху грошей в безготівковій формі. Отже, за допомогою чинного законодавства здійснюється регулювання обігу кількості грошей в економіці України. Державні органи України, такі як Національний банк, Державна податкова адміністрація України, здійснюють контроль за дотриманням грошового обігу в Україні.

Висновки. Отже, грошово-кредитна система України складається з таких елементів: паперові гроші, золото-валютний резервний запас, еквіваленти грошей, кредитування, податкова і цінова політика. **Грошова система** – це економічні відносини, які обслуговують функціонування сфери виробництва й обігу, їх організація регулюється відповідним чинним законодавством окремої країни. Організаційні зв'язки грошової системи України проявляються через призму відносин між різними секторами економіки, фізичними особами та встановленням певних пропорцій в структурі ВВП, розмірах золото-валютного запасу, кредитної ставки НБУ, валютного курсу гривні та ринкового курсу акцій, податкової і цінової політики. Дослідження проблем грошової системи України передбачає подальший науковий аналіз проблем розміру золото-валютного резерву для створення ефективних пропорцій структури системи, проблем регулювання та вибору податкової і цінової політики держави.

Література

1. Александрова М. М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит: Навчально-методичний посібник. – 2-е видання, перероблене і доповнене. – К.: ЦУЛ, 2002. – 336 с.
2. Гроші, банки та кредит у схемах і коментарях: Навчальний посібник / За ред. Б. Л. Луціва, – 2-е видання, перер. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000. – 225 с.
3. Гроші та кредит: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 598 с.
4. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С. М. Чистов, Л. Г. Никифоров, Т. Ф. Суценкотан. – К.: КНЕУ, 2005. – 316 с.
5. Маркс К. Капітал, т.1. – М.: Политиздат, 1975. – 986 с.
6. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Відп. ред. Г. Н. Климко. К.: Знання-Прес, 2004. – 615 с.
7. Податковий кодекс України // Закон України № 2755–VI від 02.12.2010 р. / <http://www.rada.gov.ua>.
8. Положення про організацію готівкового обігу і ведення емісійно-касових операцій у банківській системі в особливий період // Постанова НБУ № 46 від 12.02.2004 р. / <http://www.rada.gov.ua>.
9. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні // Постанова НБУ № 637 від 15.12.2004 р. / <http://www.rada.gov.ua>.
10. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: Навч. посібник. – К.: МАУП, 2005. – 176 с.
11. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
12. Щетинін А. І. Гроші та кредит: Підручник: Видання 3-тє, перероб. та допов. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 432 с.
13. Основні макроекономічні показники за 2011 рік / www.mfa.gov.ua/data//soeku_2011.pdf.
14. Офіційний сайт Державного комітету статистики України / <http://www.ukrstat.gov.ua>.